

GYÓGYSZERÉSZETTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

Gyógyszerészet 47. 434–436. 2003.

Közel négyszáz éves nyomtatott gyógyszerreklám

Dr. Dörnyei Sándor

Szarvasházi Judit nemrég megjelent, a hazai gyógyszerreklám történetét összefoglaló szép könyvében [1] – *Baradlai* [2] nyomán – megemlíti *Hoffman Illés* XVII. század elejéről származó, készítményeit hirdető „szórólapját”. Mindketten csak pár sort írnak róla, érdemes tehát kissé közelebbről megismerni ezt a gyógyszerészettörténeti emléket.

Maga a nyomtatvány már közel 150 éve ismert. Először *Toldy Ferenc*, az orvosból lett irodalomtudós közölte szövegét 1858-ban, s nyelvi és kortörténeti emlékként tartotta érdekesnek. A kis „cédulát” *Lugossy József* debreceni könyvtáros-tanár egy 1619-ben Debrecenben nyomtatott könyv még abban az évben készült kötetáblájában találta [3].

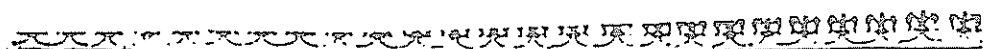
A kódexek, könyvek épségének a biztosítására a középkorban igen elterjedten fatáblákba fűzték a papíriveket. Később – főként a kisebb méretű könyvek esetében – a fatáblákat összeragasztott, összekasírozott papírlapokkal helyettesítették. A könyvkötők – akik gyakran egyúttal nyomdászok és könyvkereskedők is voltak – erre a célra az üres vagy kézírásos papír mellett felhasználták a hibás vagy eladhatatlan nyomdai íveket (mai nevén makulatúra), az elavult, már nem forgalmazható könyvek még be nem kötött íveit. Így pl. a XVI.–XVII. századi naptárak egy része könyvtáblából került elő, mert a tárgyév után a megmaradt példá-

nyokat így hasznosították. *Hoffman Illés* gyógyszerreklámja is ilyen „rejtekhelyen” maradt fenn az utókorra. 1878-ban *Fraknói Vilmos* is könyvtáblában talált 25 példányt ebből a nyomtatványból. Ő nemcsak a szöveget közölte újra, hanem hasonmásban is közzétette [4].

De még 1952-ben is felbukkant egy 1616-ban ugyancsak Debrecenben készült könyv, amely kötésében 14 példányt őrzött ebből a gyógyszerreklámból.

Korszerű könyvészeti leírását megtaláljuk a „Régi magyarországi nyomtatványok” 2. kötetében. A szerzők alapos nyomdatörténeti vizsgálat alapján megállapították, hogy a használt betűk és nyomdai díszek azt bizonyítják, hogy 1617 előtt *Rheda Pál* debreceni nyomdájában készült [5]. Ezt a megállapítást erősíti az a tény, hogy két olyan debreceni kiadványt ismerünk, amelynek a kötésében fennmaradt jó néhány példány a visszamaradt nyomtatványokból.

A hirdetés szövegének a végén ott a gyógyszerkészítő és árus neve is: „*Hoffman Illyés* seb és szemgyógyító”. Nem derül ki azonban sem az, hogy *Hoffman* céhbeli borbélysebész (kirurgus) volt-e, sem az, hogy állandóan Debrecenben működött-e. A debreceni sebészek céhlevele már 1583-ban a mestervizsga egyik feltételként írja elő, hogy a jelöltnek különböző tapasztokat („falastromokat”) kell készítenie. (Az egyik éppen a „diacorium, azaz érlelő veres falastrom” [6]). *Hoffman*

Az Electuariumok, az az a Terjeknek háfnarol.

E Löfőr, Ez Terjek jo minden fele mereg ellen, es ha finten azt ember sokaig nálla hordozta volna is, mely mereg bukott ösve gyúlni az sűrű ködökbe és az sűrű Eghből, avagy mellyet ember vagy etelben vagy italban valamely gonosz akarója által talalt volna be venni, es hogy mikor immar embernek az tette annira reket mint ha hideg lelné, vegyen ez Terjeknek egy Bab szemit, es igya meg, azt meleg borban avagy ecetben, es magat erősiten be takar van jól izadgek utanna, halonlokepen mindenfele hideg lelesben is az kerint elhetni vele, es lsten utan ha napal Tovabba Peltistnek idejen minek előtte ember hazabol ki menne, vegyen egy borlo szemit az hajaban, es így az rapon lsten utan, nem kel Peltistül felni. Annak felette hurut ellen, es az ki nehezen veben lelegzeter, vegyen naponkent egy egy borlo szemit az hajaban, mely sok fele beteglegek ellen is jo, mert az meg hidegült természetet meg melegiri, az vért is meg tisztitya. Vegre, a mely barom marha, avagy etelben avagy italban valami merget talalt volna elnyelni, annak egy Bab szemit adgyanak, ista vízben az torkaba töltven, es ha napal.

neve azonban debreceni iratokból nem került elő, ezért inkább arra kell gondolnunk, hogy vándor seb orvos, szemgyógyító („okulista”) és gyógyszeráros lehetett.

A gyógyszerháron kívüli gyógyszerforgalomban szinte a XVIII. század végéig számottevő szerepük volt a vándor gyógyszerárosoknak. Német és francia földről számos hivatalos és irodalmi adat foglalkozik a vásáron hangos szóval vevőket csalogató árusokkal és a készítményeikkel házalókkal. Magyarországon sem voltak ezek ismeretlenek, hiszen már a XVI. század derekán *Melius Juhász Péter* szidja a vándor kuruzslókat és szerelmi bájitalokat árusítókat. A legtöbbször a Felvidékről, elsősorban Liptóból érkező „olejkárokat”, olajárusokat emlegetik [7]. *Mária Terézia* idejében egész sor rendelkezést adtak ki ezeknek a vándorárosoknak a kitiltására [8], a szegényebb lakosság azonban sokáig szívesebben fordult betegségében a kisebb költséget jelentő kuruzslóhoz, vándor gyógyszeráruhoz, mint az orvoshoz és gyógyszerhárhoz.

Az egy vagy néhány készítményt kínáló árusok olykor „kísérőiratot” is adtak gyógyszerükhöz, amely a javallatok mellett alkalmazási utasításokat is tartalmazhattak. *Hoffman Illés* is ilyen hirdető szöveget állított össze.

De mi volt a két hirdetett gyógyszer? Az első az „electuarium vagy terjék”. A ma már hovatovább divatjamúlt electuarium (ebből származik a magyar lekvár szó!) *Kazay Endre* meghatározása szerint „nyelet, lekvárszerű tömeg, mely főleg növényi poroknak mézzel, gyümölcsízzel vagy felsűrű kivonatokkal készített elegye” [9]. A „terjék” az az Antidotum Mithridaticum vagy Theriaca, amely az ókortól az egyik legnépszerűbb készítmény volt. Nevét a rendkívül művelt *Mithridatész Eupater* pontuszi királytól (i.e. 131–63) kapta, aki mérgezésről félve – kora számos neves orvosának a közreműködésével – egy igen hatékony antidotumot kísérletezett ki [10]. Az eredeti összetétel természetesen

nem ismert, de *Plinius* szerint összezúzott rutalevelekből, dióbélből, fügéből és sóból állt, ezekhez pontuszi kacsák vérének keverték. Az évszázadon keresztül elterjedt igen sokféle előírat közül a leghíresebb *Andromachosz*, *Nero* császár háziorsosa nevéhez fűződik. Ebben már igen sok növényi alkotórész szerepel. *Valerius Cordus*, az első kiemelkedő jelentőségű gyógyszerkönyv szerzője is *Andromachosz* nevével jelzett előíratot közöl (Theriaca secundum descriptionem Andromachi). Ez 64 (!) összetevőt sorol fel, köztük máklé (succus Papaveri), tengeri hagyma, fekete, fehér és hosszú bors, indiai nárdus olaj, macedon petrezselyem, kardamomum, kálmos, orbáncfű, encián, kömény, valamint vipera és sok más. A „hatóanyagokat” illatos óborban kellett feloldani [11].

A gyakorlatban valószínűleg ekkor sem követték pontosan ezt az előíratot, Maga *Valerius Cordus* is közöl más forrásból származó theriaca receptet (pl. csak 48 összetevővel), a későbbi gyógyszerkönyvek, vénygyűjtemények különböző vénymintákat közöltek, néhány hazait a XVII. századból ismertet *Magyar-Kossa Gyula* [12]. De késői formáját megtaláljuk még az első magyar gyógyszerkönyvben is.

A theriaca eredeti, *Mithridatész Eupater*től származó javallata a mérgezések megelőzése és gyógyítása volt. *Hoffman Illés* ezt így mondja: „Ez Terjék jó mindenféle mérge ellen”. Ajánlja továbbá pestis, hurut, nehézlégzés esetében, sőt az állatok mérgezése ellen is használható. Alkalmazási módként azt írja elő, hogy „vegyen az Terjékben egy bab szemnyit és igya meg meleg borban vagy ecetben”. Pestis és hurut ellen „vegyen egy borsó szemnyit az szájában”. A mérget nyelt baromnak is egy babszemnyit kell adni.

A reklámban kínált másik gyógyszer a „veres ihr” volt. Ezt külsőleg és belsőleg egyaránt használhatónak mondja. „Jó hurut és fulladás ellen, avagy ha valaki megsérült volna, és aludt vér volna benne, vegyen az

Az Vörös Ihrnek hátnarol.

Előfő: Az Vörös Ihr jó hurut és nehézfutadás ellen, avagy ha valaki megsérült volna, és aludt vér volna benne, vegyen ez Ihrban egy mogyorn, és meleg borban avag főrben mind este mind reggel, vegye hozzája. Továbbja előfőfőredven, és az testet azzal kenven, az tagokat meg erősíti, és az alást meg enyhíti: az emberi testen valo fakadékokat, és sebetis jó kényi vele, avagy Flástrum modgyara reja körven, használ; az kin pedig reghí febb volna, molsa meg azt az önön maga vizeletevel, és az után tífra ruhából csinalt főt rakjon a febbe, fellyül pedig ez Ihrból Flástromot csinálvan, melegen köfse reja, és használ. Vegre, mindenféle Kűh és varr ellen is jó, az köfos fejet előfőben jó lugban meg mosvan, és ez Ihrrel kenven, meg gyógyul.

Ez Ihrt és Terjék et, talalni en nálam **Hoffman Illyefnel,**
Sebes Szemgyogyito.

Ihrban egy mogyoronyit, és meleg borban vagy sörben, mind estve, mind reggel vegye hozzája". Külsőleg pedig „először füredvén és az testet azzal kenven, az tagokat megerősíti és az nyilalást megnyihiti: az ember testén való fakadásokat és sebet is jó kenni vele, avagy flastrom módjára rája kötvén, használ". De ajánlja rüh és „fejkosz” ellen is.

Összetételéről biztosat nem tudunk mondani. *Magyary-Kossa* kérdőjelesen azonosítja az Unguentum hydrargyrum rubrummal, és utal a „diakoriumra” [13].

Egy ugyancsak borbélysebésztől származó, XVII. századi kéziratos „gyógyszerkönyv” két receptet is közöl ezzel a névvel [14]. Valami hasonlóra kell gondolnunk *Hoffman Illés* készítménye esetében is.

Az első az „un guentum veres ir”. Összetétele: „grispány” (Grünspann = bázikus rézacetát), gálickő, timsó, „arany glét” (arany-oxid), vizelet, méz. Készítési módja: „Immár ezeket, aki porrá kell törni, törd porrá és keverd a mézbe és a vizeletbe, mind összetimporáld (=összekeverd) szépen és főzjed meg, de ne igen”. Javallata: „Valamely seb megvakult volna és úgy megállott volna, hogy gyógyulni nem akarna, kösd vele és jóra fordítja és megtisztítja”.

A másik készítmény „veres ir, mindenre jó”. Összetétele: viasz, faolaj, mastix, terpentín, kámfor, ezüstglét (=lithargyrum). Készítése: „Ezeket összefőzje, először a viaszt, faolajt, terpentínát, egy medencébe tegye, úgy kell megolvasztani szénnél és kevergetni kell, a glétet, miniomot bele kell vetni, annakutána a porokat, osztán keményen kell főzni, és hogy megfő, szürd meg ruha által”.

A nyomtatott gyógyszerreklámok számos változata maradt fenn a XVIII. századból is, ezek is ismertetésre érdemesek.

JEGYZETEK

1. *Szarvasházi J.*: A magyar gyógyszerészet képes reklámtörténete 1945-ig. Bp., 1999. 51. – 2. *Baradlai J., Bársony E.*: A magyarországi gyógyszerészet története. Bp. 1930. I. köt. 355. – 3. *Toldy F.*: Egy 1619 előtti magyarországi Dulcamara. Új Magyar Múzeum 1858. 393–394 – 4. *Fraknoi V.*: Könyvtárlakban fölfedezett XVI. és XVII. századbeli magyar ősnymtatványok. Magyar Könyvszemle 1878. 261. és 293–294 – 5. Régi magyarországi nyomtatványok. 2. köt. Bp., 1983. 218 – 6. *Fekete L.*: Adalék a magyar sebészet történetéhez. Történelmi Tár 1878. 87–98. – 7. *Csippék J.*: Adatok a felvidéki „olejkárok”, házaló gyógyszerárosok történetéhez. Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője 1907. 247–268. – *Magyary-Kossa Gy.*: Az olejkárok. Magyar Gyógyaszertudományi Társaság Értesítője, 1927. 399–406. és Magyar orvosi emlékek 2. köt. Bp. 1929. 162–167. – 8. *Linzbauer, F. X.*: Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Tom. 2. Buda, 1852. 243., 251., 292. stb. – 9. *Kazay E.*: Gyógyszerészi lexicon. 2. köt. Nagybánya, 1900. 288 – 10. *Schelenz, H.*: Geschichte der Pharmazie. Hildesheim. 1975. 126 – 11. *Cordus, V.*: Dispensatorium, hoc est, pharmacorum conficiendorum ratio. Lugduni, 1553. 100–103. – 12. *Magyary-Kossa Gy.*: Magyar orvosi emlékek. 2. köt. Bp., 1929. 99–100 – 13. Uo. 281. – 14. *Mihalik J.*: Kereszturi Diószegi Borbély István könyve az orvosságokról és betegségek gyógyításáról. Történelmi Tár, 1894 443–443.

S. Dörnyei: *Near 400-year-old printed advertisement of pharmaceuticals*

A szerző címe: Budapest, Attila út 131. – 1012

További tájékoztatói lehetőség: <http://www.min.hu/22-01.eu.htm>
<http://www.astrazeneca.hu/magazin/sp00/medicine.html>
<http://www.clib.dote.hu/>

Álláshirdetés

A MH Balatonfüredi Kardiológiai Rehabilitációs Intézet Főigazgatója Pályázatot hirdet **gyógyszerész** munkakör betöltésére. Az állás azonnal betölthető.
 Pályázati feltételek: gyógyszerész oklevél, magyar állampolgárság, erkölcsi bizonyítvány (Három hónapnál nem régebbi), önéletrajz, számítógépes ismeret.
 Bérezés a Kjt. szerint. Megfelelő jogosultság esetén szolgálati lakást biztosítunk.
 Szakgyógyszerész képzettség előnyt jelent.

Érdeklődni lehet az intézet személy és munkaügyén.
 Cím: 8230 Balatonfüred, Szabadság u. 5. Tel.: 87/482-888
 Az intézet adószáma: 15705770251